

DR. ZSUGYEL JÁNOS

A magyarországi kistérségek jövedelemtermelő és finanszírozó képességének alakulása 1996 és 2003 között*

Bevezető

A 167 magyarországi vidéki kistérség 1996. és 2003. évi adatai alapján vizsgáltam a vidéki kistérségek jövedelemtermelő képességének alakulását, illetve az ezt befolyásoló faktorokat. A jövedelemtermelő és fejlettségi szintet reprezentáló mutatók látványos fejlődést mutattak a vizsgált időszakban, ugyanakkor a kistérségek közötti fejlettségi különbségek felerősödtek. Ez alól a tendencia alól csak az általános infrastrukturális fejlettséget kifejező mutatók jelentenek kivételt, melyeknél a térségi kiegyenlítődés tendenciája figyelhető meg. A kistérségeket klaszteranalízis segítségével fejlett és fejletlen kistérségek klaszterébe soroltam be. A fejlett kistérségeket tömörítő klaszter 1996–2003 között kibővült, ami a kistérségek jövedelmi pozíciójának erősödésére enged következtetni.

A kistérségek térnyerése a hazai területfejlesztési gyakorlatban

A kistérségek fogalma a magyar területfejlesztési gyakorlatban viszonylag rövid múltra tekint vissza, hiszen 1994. január elsején lépett hatályba a Központi Statisztikai Hivatal kistérségi besorolása, mely a magyarországi településeket 138 statisztikai kistérségbe osztotta be. A besorolás elsősorban a statisztikai adatgyűjtési szempontokat tükrözte, bár természetesen számot vetett a földrajzi, közigazgatási és gazdasági-társadalmi szempontokkal is. A statisztikaiak mellett azonban nem kevésbé jelentősek voltak az egyéb szempontok, melyek közül legjelentősebb az egyes településeknek a különféle támogatások elnyerésére irányuló törekvése volt. A települések azokba a kistérségekbe szerettek volna kerülni, ahol a legnagyobb eséllyel juthattak a különféle támogatásokhoz, s ezt a törekvésüket természetesen kellő intenzitással támasztották alá a különféle történelmi, gazdasági és egyéb szempontokkal. Így a kialakított kistérségi besorolást már három év múlva módosították, és 150 statisztikai kistérséget alakítottak ki. A létrehozott rendszer 2003-ig változatlan formában létezett, majd a legutóbbi módosítást követően 168-ra növekedett a kistérségek száma. A kistérségekből egy kormányhatározatban rögzített mutatószámrendszer értékei alapján 95 került a kedvezményezett kategóriába. A

* A BM IDEA-program konferenciáján, a Magyar Közigazgatási Intézetben 2005. november 25-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

kedvezményezett kategórián belül különösen hátrányos helyzetűnek azt a 48 kistérséget tekintik, amelynek a komplex mutatója nem éri el Budapest komplex mutatójának 60%-át.¹

A kistérségek fogalmának viszonylag kései megjelenése azonban nem jelenti az Európai Unió NUTS 4 szintű régiójának tekintett terület egység hagyományának hiányát a magyar közigazgatási és területfejlesztési gyakorlatban. A megyék és a települések közötti területi irányítási szint a járások formájában a kiegyezéstől egészen 1984-ig része volt a közigazgatásnak, s az ezt követő megszüntetésük is csak a cégtábla átfestésével járt, hiszen – a tervutasításos gazdasági és társadalomirányítási rendszerben csak névleges járási választott testületek megszüntetését követően is – megmaradt a városkörnyéki igazgatás rendszere. Maga a városkörnyéki igazgatás egyébként a magyar regionalizmus haladó hagyományából táplálkozott. Erdei Ferenc a Szeged környéki városok és az alföldi tanyarendszer gazdaságának és társadalmának szociográfiai elemzésével rámutatott arra, hogy a régió kiegyensúlyozott fejlődése érdekében elengedhetetlen „a városvidék ésszerű egybeszervezése, a kétoldalú viszonyok egyenrangú szabályozása”². Ezzel a haladó hagyománnyal kívánt számot vetni az 1996. évi, területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény, amely a kistérségeket az egymással határos és funkcionális kapcsolatban lévő települések térségi identitással rendelkező összességeként határozta meg. A helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködéséről szóló, 1997-ben alkotott törvény alapján egyre-másra alakultak az önkéntes önkormányzati társulások, s ezek az 1990-es években lebonyolított infrastrukturális beruházásokra alapozott térségfejlesztési politika eredményességének nélkülözhetetlen feltételét jelentették.

A kormányzati szándék jelenleg a statisztikai és az önkéntes kistérségi társulások integrációját ösztönzi. A kistérségi fejlesztési tanácsok önkéntes létrehozásának lehetősége pedig megteremti a kistérségi fejlesztési döntések társadalmi támogatásának és ellenőrzésének kereteit. Bár a jelenlegi folyamatok következményeként a korábban létrehozott, a statisztikai kistérségi határokkal összhangban nem lévő önkéntes kistérségi társulások felszámolása középtávon prognosztizálható, s ez a területfejlesztési intézményrendszer gyengülésével is jár, hosszabb távon a statisztikai kistérségeken alapuló, erős társadalmi háttérrel rendelkező kistérségi szint megteremtése nélkülözhetetlen kerete lesz a hazai területfejlesztésnek.

A kistérségek gazdasági-társadalmi potenciáljának felmérésére irányuló vizsgálat

Jelen tanulmány statisztikai módszerekkel kíván számot vetni a magyarországi kistérségek helyzetében az elmúlt évtizedben beállt változások természetével. Azt vizsgálja, hogy a kiválasztott mutatószámok értékeinek alakulása alapján az egyes kistérségek mekkora gazdasági-társadalmi potenciállal rendelkeznek, s erőforrásaik és teljesítményeik talaján mennyiben képesek a helyzetük javítása érdekében szükséges fejlesztésekhez önerőt biztosítani. Az elemzésben hagyományos leíró statisztikai módszereket, döntően

¹ Kovács Flórián László: A kistérségek szerepe a területfejlesztésben. *Területi Statisztika*, 2004/5. p. 407–414.

² Erdei Ferenc: *Város és vidék*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972. p. 444.

szórásanalízist, illetve a vizsgált kistérségek tipizálása érdekében klaszteranalízist alkalmaztam. A kistérségekre vonatkozó megállapítások mellett lehetőség nyílt a megyei tendenciákra vonatkozó következtetések levonására is.

A vizsgálat során a Központi Statisztikai Hivatal 1996. és 2003. évi területi statisztikai évkönyveiből a kistérségekre vonatkozó egyes kiválasztott adatokra támaszkodtam³. Az 1996. évi adatokat tekintetem bázisnak, hiszen az 1990-es évek első felét a rendszerváltozáshoz kapcsolódó gazdasági-társadalmi transzformáció időszaka jellemezte, így 1996-ot jogosan tekinthetjük az „első békeévnak”, bár természetesen a gazdasági-társadalmi transzformáció korszaka ma sem tekinthető teljes körűen befejezettnek. Így a 2003. évi adatokkal összehasonlítva elvégezhető az a keresztmetszeti jellegű elemzés, amely csaknem egy teljes évtizedet átfogva érzékeltetni képes a megindult változások irányát és erejét. Az 1996 és 2003 közötti időszakban a kistérségek száma 138-ról 168-ra nőtt, s szinte valamennyi kistérségben volt a településekre vonatkozó módosulás, átsorolás. Ezeknek a változásoknak a hatásával az elemzés nem foglalkozott, bízva abban, hogy a levont következtetések és a megfigyelt tendenciák ennek figyelembevételével is érvényesek maradnak. Budapest kistérség adatait nem vettem figyelembe, hiszen speciális helyzete miatt az összes többi kistérség adataival való összehasonlítás a következtetések jelentős torzulásához vezetett volna. Így az elemzés alapvetően a vidéki Magyarország kistérségeinek összehasonlítását végzi el, annak tudatában természetesen, hogy a vidéki kistérségek rendkívül eltérő jellege miatt a kistérségek közötti homogenitás még sokáig vágyálom marad. A kiválasztott mutatószámok értékeit a vizsgálat során a lakosságszámmal súlyoztam, hogy a kistérségek rendkívül eltérő nagyságából eredő torzítást ki tudjam küszöbölni.

Jelentős nehézséget okozott a vizsgálat során, hogy a kistérségi adatgyűjtési rendszer nem kellően részletes, így a hozzáférhető adatok nagy része csak közvetett módon képes érzékeltetni az egyes gazdasági ágazatok teljesítményét. Így a publikált adatokból kellett kiválasztanom azokat a rendelkezésre álló adatokat, melyek képesek a kistérségek jövedelemtermelő képességét érzékeltetni. A gazdasági teljesítmény általános mutatószámának a villamosenergia-fogyasztást és a vezetékestelefon-ellátottságot tekintetem, a lakosság gazdasági aktivitását a munkanélküli-arány alapján vizsgáltam, míg a jólétet a népességre jutó lakás- és gépkocsiszám mutatóval érzékeltetem. A jövedelemtermelő képesség mutatójaként vettem figyelembe az egy főre jutó adóalap és adó összegét, melyek szintetikus formában a munkaadók, a munkavállalók és az eltartottak jövedelmi viszonyait átfogóan jellemzik.

Az utóbbi időben számos kistérségekre vonatkozó kvantitatív jellegű vizsgálatot publikáltak. A teljesség igénye nélkül sorolva: Bíró Péter, Faluvégi Albert, Hahn Csaba, valamint Molnár László írásaiból nyertem elvi és módszertani ösztönzést munkámhoz.

³ A számítások 2005. évi végzésekor ezen adatok publikálása történt meg.

A vizsgálat megállapításai

A vizsgált mutatók jellemző értékeinek 1996 és 2003 közötti alakulását az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat

A főbb kistérségi mutatók alakulása 1996 és 2003 között

Mutató	1996	2003	A mutató értékének változása, %	Relatív szórás, 1996	Relatív szórás, 2003	A relatív szórás változása, %
Munkanélküliségi arány, %	8,72	6,32	-27,5	0,35	0,59	68,6
Szja-alap/fő, Ft	154 034	474 893	208,3	0,24	0,26	8,3
Szja/fő, Ft	32 793	92 733	182,8	0,33	0,41	24,2
Villamos energia/fő, kWh	2 196	2 245	2,2	0,21	0,16	-23,8
Telefon/1000 fő	214,8	309,8	44,2	0,32	0,20	-37,5
Lakás/fő	0,387	0,39	0,8	0,06	0,07	16,7
Személygépkocsi/1000 fő	200	258	29,0	0,19	0,20	5,3

Megjegyzés: saját szerkesztés.

Megállapítható, hogy a vizsgált mutatók értékei kivétel nélkül javuló tendenciát mutatnak. A látványos fejlődést felmutató személyijövedelemadó-alap és az egy állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó (adóösszeg) mutatók értékei természetesen az ebben az időben bekövetkezett inflációs értékek alakulásáról is szemléletes képet adnak. De ez az inflációs okok miatti javulás valós élethelyzet-javulást is jelenthetett, hiszen a többi mutató értéke is abszolút mértékű javulást mutatott. A telefon-fővonalis és személygépkocsi-ellátottságot kifejező mutatók a lakosság mobilitási és kommunikációs lehetőségeinek látványos javulására engednek következtetni, ami nemcsak az életszínvonal javulását, hanem a vállalkozási és munkavállalási lehetőségek javulását is magában hordozza. Erre utal a munkanélküliségi arányban bekövetkezett 27,5%-os mérséklődés is.

A vizsgált mutatók abszolút értékében bekövetkezett változás azonban nem járt a kistérségek egymás közötti relatív helyzetének kedvező irányú változásával, a regionális fejlettségi különbségek mérséklődésével. Jelentősen, csaknem 70%-kal nőtt a munkanélküliségi arány relatív szórása, ami arra utal, hogy a kistérségek gazdasági teljesítőképessége közötti különbségek látványosan megnövekedtek. Ezt tükrözi némiképp enyhébb formában az egy főre jutó személyi jövedelemadó mutató relatív szórásában bekövetkezett 24,2%-os romlás. Ugyanakkor kedvező jelenségnek tekinthető, hogy a háztartások életszínvonalának alakulását szintetikusán kifejező infrastrukturális ellátottsági mutatók relatív szórása látványosan csökkent (villamosenergia-fogyasztás és vezetékestelefon-ellátottság), illetve csak mérsékelten nőtt (lakás-⁴ és személygépkocsi-ellátottság). Ez azt

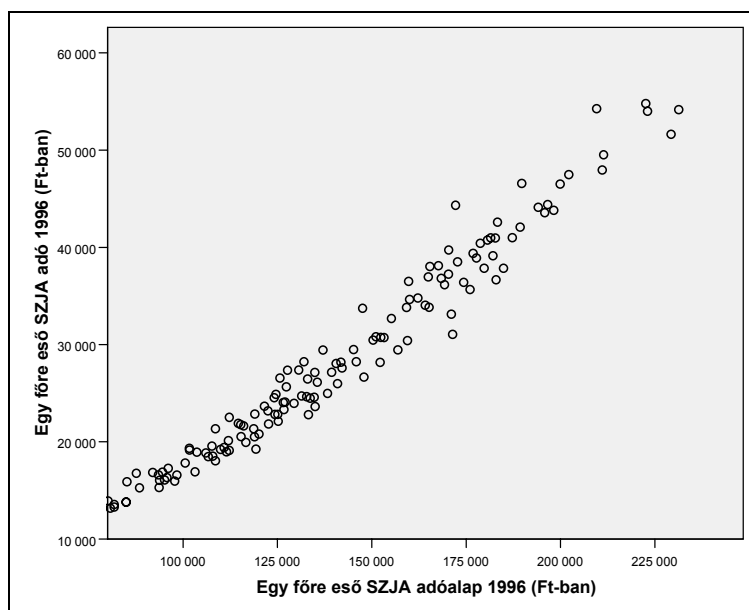
⁴ Az egy főre jutó lakás mutató az általánosan használt fő/lakás mutató reciproka, a mutató növekvő értéke a többi infrastrukturális mutatóhoz hasonlóan az ellátottsági szint javulását fejezi ki.

is jelenti, hogy a gazdasági teljesítőképesség polarizálódása még nem vezetett az egyéni élethelyzetek visszafordíthatatlan romlásához a kevésbé kedvező helyzetben lévő térségekben.

A munkanélküliségi ráta vonatkozásában a kistérségek megyei átlaga alapján a legrosszabb képet Borsod-Abaúj-Zemplén megye mutatja, ahol a mutató átlaga 12,5%, de a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei 11,8%-os, illetve a Nógrád megyei 11,5%-os érték is elkésztően magas. 2003-ra a helyzet ezekben a térségekben csak rosszabbodott. A legkedvezőtlenebb helyzetbe a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistérségek kerültek 11,5%-os értékkel, ezeket a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistérségek 9,8%-os, a Nógrád megyei kistérségek 9,7%-os értékkel szorosan követik. Eközben a kedvezőbb adottságú térségekben a helyzet javult. 1996-ban a Győr-Moson-Sopron megyei kistérségek átlagosan 4,9%-os, a Vas megyei kistérségek 5,7%-os, a Pest megyei kistérségek 6,1%-os értéket mutattak. 2003-ban a Pest megyei kistérségekben 2,3%, a Győr-Moson-Sopron megyei kistérségekben 2,8%, a Komárom-Esztergom megyei kistérségekben 3,7% volt a mutató átlagos értéke, s a legkedvezőbb helyzetben lévő kistérség 1,3%-os értéket, majdnem a teljes foglalkoztatottságot elérő értéket mutatott fel (Pilisvörösvár).

1. ábra

Az 1996. évi személyijövedelemadó-alap és adóösszeg közötti összefüggés

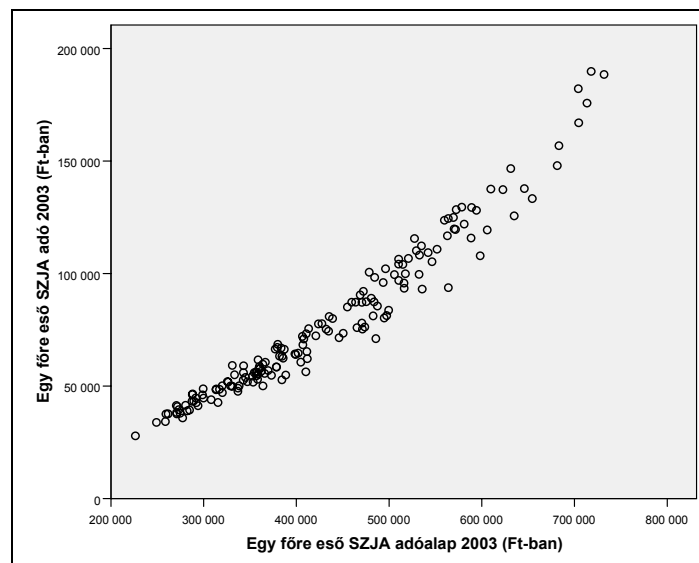

A gazdaság állapotát szintetikusán mutató személyijövedelemadó-alap, valamint adóösszeg mutató behatóbb vizsgálata érdekes következtetés levonására ad lehetőséget. Magyarországon általános az elégedetlenség az adókulcsok túlzott progresszivitása miatt. A közgazdászok között általánosan elterjedt, és a politikusok által gyakran

hangoztatott nézet szerint a kiemelkedő jövedelmek progresszív adóztatása már-már versenyképességünk csökkenéséhez, a tőkevonzó képességünk csorbításához vezet. Ezért megvizsgáltam az 1996. és 2003. években a kistérségi átlagos adóalapok és adóösszegek közötti összefüggés szorosságát. A korrelációs együttható rendkívül magas értéke (0,986 és 0,981) arra enged következtetni, hogy progresszivitás helyett rendkívül erős lineáris kapcsolat áll fenn. A kapcsolat jellegét minden magyarázatnál szemléletesebben mutatja az 1. és 2. ábra.⁵

2. ábra

A 2003. évi személyijövedelemadó-alap és adóösszeg közötti összefüggés

A két mutató közötti rendkívül szoros kapcsolat miatt a továbbiakban csak a személyijövedelem-adóalap mutatóját vizsgálom.

A személyi jövedelemadó alapjának országos átlaga 1996-ban 154 134 Ft, 2003-ban 474 893 Ft volt. 1996-ban a Fejér megyei kistérségek átlaga 200 359 Ft, a Vas megyei kistérségeké 197 583 Ft, a Győr-Moson-Sopron megyeieké 196 540 Ft volt. Ezzel szemben a mutató értéke a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistérségeknél 110 333 Ft-ot, a Bács-Kiskun megyei kistérségeknél 134 783 Ft-ot, a Nógrád megyei kistérségeknél 136 769 Ft-ot mutatott. 2003-ban a legmagasabb értéket a Fejér (585 836 Ft), a Győr-Moson-Sopron (581 641 Ft) és a Vas (576 692 Ft) megyei kistérségek mutatták, míg a legrosszabb helyzetben a Bács-Kiskun (415 804 Ft), a Békés (402 361 Ft) és a Szabolcs-Szatmár-Bereg (434 831 Ft) megyei kistérségek voltak.

Az egy főre jutó villamosenergia-fogyasztás átlaga az 1996. évi 2196 kWh értékről 2245 kWh értékre nőtt. A csekély mértékű növekedés oka feltehetőleg az igények

⁵ Az összefüggés felülről homorú görbével is leírható, ami mégiscsak jelent bizonyos fokú progresszivitást. (A szerk.)

növekedésével párhuzamosan erősödő energiatakarékossági szemlélet elterjedése, az energiaárak emelkedése, és az ezzel együtt járó energiahatékonyság növekedése lehetett. A kistérségekben lévő ipari tevékenységek eltérő energiaintenzitása is erőteljes hatást gyakorolhat a régióknak az energiafelhasználásban elfoglalt helyére. A kistérségek rangsorában a Tolna megyeiek 3199 kWh, a Győr-Moson-Sopron megyeiek 2633 kWh, a Komárom-Esztergom megyeiek 2480 kWh értékkel találhatók az élen, míg a Csongrád megyei kistérségek csak 1768 kWh, a Zala megyeiek 1773 kWh, a Békés megyeiek 1982 kWh villamos energiát fogyasztottak átlagosan. 2003-ban a Tolna megyei kistérségek 2822 kWh, a Győr-Moson-Sopron megyeiek 2553 kWh, a Pest megyeiek 2449 kWh átlagos fogyasztást mutattak, míg Zala megyében 1826 kWh, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1844 kWh, Csongrád megyében 1983 kWh fogyasztás jelentkezett a kistérségek átlaga alapján. A Tolna megyei kistérségek visszaeső átlagos fogyasztása a paksi atomerőmű üzemen kívüli blokkjával kapcsolatos, de a tolnai átlag még így is a legmagasabb.

Sajnálatos módon az ipari állóeszközök átlagos értékét mutató adatok kistérségekre vonatkozó publikálását a KSH az 1996 és 2003 közötti időszakban megszüntette, így az ipari kapacitások – a folyamatok dinamikáját mutató – összehasonlító keresztmetszeti elemzését nem tudtam végrehajtani. Ennek ellenére is tanulságos lehet a gazdaság e meghatározó szektorára vonatkozó 1996. évi adatok ismertetése. A legkedvezőbb értékkel a Tolna megyei (706 687 Ft), a Vas megyei (450 988 Ft) és a Győr-Moson-Sopron megyei (406 042 Ft) kistérségek rendelkeztek, de ez lényegében a paksi atomerőmű, valamint a győri és szentgotthárdi kistérségben lévő autóiipari kapacitások átlagot jelentősen befolyásoló, kiugró értékeinek következménye. A legkevésbé iparosodott megyék kistérségei helyezkednek el a paletta másik felén: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (120 967 Ft), Nógrád megye 150 283 Ft), valamint Pest megye (157 659 Ft).

2. táblázat

Az 1000 lakosra jutó vezetékes telefonvonalak számának megyei átlaga, 1996

(darab)

A legkedvezőbb helyzetű kistérségek	A vezetékes telefonvonalak száma 1000 főre	A legkedvezőtlenebb helyzetű kistérségek	A vezetékes telefonvonalak száma 1000 főre
Győr-Moson-Sopron	284,1	Nógrád	156,4
Baranya	255,1	Szabolcs-Szatmár-Bereg	149,6
Csongrád	248,9	Békés	112,5

3. táblázat

Az 1000 lakosra jutó vezetékes telefonvonalak számának megyei átlaga, 2003

(darab)

A legkedvezőbb helyzetű kistérségek	A vezetékes telefonvonalak száma 1000 főre	A legkedvezőtlenebb helyzetű kistérségek	A vezetékes telefonvonalak száma 1000 főre
Győr-Moson-Sopron	372,2	Borsod-Abaúj-Zemplén	282,0
Vas	348,1	Békés	273,9
Zala	343,6	Szabolcs-Szatmár-Bereg	241,5

Az 1000 lakosra jutó vezetékes telefonvonalak átlagos száma az 1996-os 214,8 db-ról a 2003-as 309,8 db-ra növekedett. A szélső értékekkel rendelkező megyék kistérségeinek adatait a 2. és a 3. táblázat tartalmazza.

Az egy főre jutó lakásszám esetében a kistérségek országos átlaga 1996–2003 között valamelyest, 0,387-ről 0,390-re nőtt. A mutató lényegében stagnáló értéke alacsony relatív szórással is rendelkezik (0,06). Ez csökkenő lélekszámú, s a gyarapodás kezdeti fázisában lévő népesség esetében érthető, egyben arra utal, hogy a lakás mint az egyik első számú életfeltétel rendelkezésre állását kifejező mutató kevésbé alkalmas a régiók közötti fejlettségi különbség megragadására. Erre feltehetőleg a lakások közötti minőségi különbségeket kifejező árnyaltabb mutatók lehetnek inkább alkalmasak (szobaszám, lakóterület, közművesítés stb.). Így következhetett be az a helyzet, hogy e mutató értékei alapján az egyébként kedvezőtlen adottságú kistérségekkel rendelkező megyék a rangsorolásban az élre kerültek. 1996-ban Csongrád megye (0,428 db), Bács-Kiskun megye (0,418 db), Békés megye (0,415 db) értékkel a legkedvezőbb helyzetben van, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye átlaga 0,357 db, Fejér megye átlaga 0,369 db, Győr-Moson-Sopron megye átlaga 0,372 db. A helyi tapasztalatokkal rendelkező megfigyelő egyetérthet azzal, hogy a Győr-Moson-Sopron megyei és a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei lakásellátottság távolabb volt egymástól, mint az adatok alapján ez következtethető lehet. 2003-ban a mutató értékei alapján a legkedvezőbb helyzetben a Csongrád megyei (0,43 db), a Bács-Kiskun megyei (0,43 db), valamint a Békés megyei (0,42 db) kistérségek voltak. A legkedvezőtlenebb helyzetet pedig a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei (0,36 db), a Pest megyei (0,36 db), valamint a Fejér és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei (0,38 db) kistérségek mutatták fel.

Az életminőséget kifejező utolsó mutatót, az 1000 lakosra jutó személygépkocsi-számot a 4. táblázat tartalmazza. Természetesen a lakossági jóléti szint mellett ennek a mutatónak az értékeire hatást gyakorol a munkahelyek megközelítési lehetősége, a településszerkezet jellege stb.

4. táblázat

Az 1000 lakosra jutó személygépkocsi számának megyei átlaga, 2003

(darab)

A legkedvezőbb helyzetű kistérségek	A személygépkocsi száma 1000 főre	A legkedvezőtlenebb helyzetű kistérségek	A személygépkocsi száma 1000 főre
Győr-Moson-Sopron	239,0	Hajdú-Bihar	168,8
Zala	229,7	Borsod-Abaúj-Zemplén	159,6
Bács-Kiskun	224,0	Jász-Nagykun-Szolnok	145,3

A kistérségi fejlettség, valamint a jövedelemtermelő és finanszírozó képesség alakulása 1996–2003 között

Az előzőekben megkísértem a mutatószámok átlagos értékeinek alakulását elemezni a vizsgált időszakban, s ennek alapján az egyes kistérségek helyzetét meghatározni. Természetesen az adatok nagy száma miatt a vizsgálat során szintetikus megközelítést kellett választani, így csak a megyei szintre számított átlagok alapján lehetett a

legkedvezőbb, illetve a legkevésbé kedvező helyzetű kistérségeket tartalmazó megyék körét meghatározni. A különféle mutatók alapján felállított rangsor azonban eléggé ellentmondásos. Bár a fejlett, illetve fejletlen kistérségeket tartalmazó megyék többkevesebb biztonsággal meghatározhatók, nem lehet elsiklani afölött, hogy egyes mutatók esetében a kialakult rangsor még a két végletet tekintve sem találkozik előzetes várakozásainkkal. Mennyivel inkább ez lehet a helyzet a nem is vizsgált középmezőny esetében! Így szükséges a rendelkezésre álló adatok vizsgálatánál a szintetikus módszer alkalmazása, mely valamennyi – a kistérségre rendelkezésre álló – mutatószám információtartalmát egyidejűleg használja fel, s ennek alapján határozza meg a kistérségek jellegét. A vizsgálathoz a klaszteranalízis módszerét választottam, mely alkalmas arra, hogy nagy tömegű adat alapján besorolja az egyes területegységeket, s behatárolja az adatok hasonlósága alapján egymással rokon helyzetű kistérségek körét. A vizsgálatot mind az 1996., mind a 2003. évi adatok alapján elvégeztem, így a klaszteranalízis eredményei alkalmasak arra, hogy az eltelt idő alatt bekövetkezett változások jellegére vonatkozó következtetéseket vonhassunk le.

A klaszteranalízis elvégzését megelőzően az egyes mutatók értékeit transzformáltam 0 várható értékű és 1 szórású változókká, annak érdekében, hogy az eltérő nagyságú abszolút értékű változók ne torzítsák az eredményt. Az 1996. évi adatok esetében a két klaszter feltételezése azt eredményezte, hogy 2 kistérség került az egyik klaszterbe, míg a másik klaszterbe a fennmaradó 135 kistérség. Megállapítható volt, hogy az ipari állóeszközök kiugróan magas fajlagos értékei miatt a paksi és a szentgotthárdi kistérség került az első klaszterbe, míg a többi kistérség a másodikba. Úgy ítéltém, a klaszterek számának növelése szükséges, hogy a kistérségi típusok jobban elváljanak egymástól, és a második vizsgálatot 3 klaszter előzetes feltételezésével végeztem. A 3 klaszteres modell esetén az első klaszterben továbbra is elkülönült a paksi és a szentgotthárdi kistérség, a második klaszterbe 75 kistérség, a harmadik klaszterbe 60 kistérség került. A harmadik klaszter a munkanélküliségi arány, a személyijövedelemadó-alap, az ipariállóeszköz-, a vezetékestelefon- és a személygépkocsi-ellátottság mutató kedvező értékei alapján alakult ki, míg a második klaszterbe e mutatók kedvezőtlen értékei alapján történt a besorolás. A villamosenergia-fogyasztás és a lakásellátottság mutatók értékei – melyekről az analitikus vizsgálat során is megállapítottuk, hogy a kistérségek közötti eltérések jellemzésére különféle okok miatt nem alkalmasak – ellentétes előjellel jellemezték a második és a harmadik klaszter kistérségeit. Megállapítható volt tehát, hogy 60 kistérség került a fejlett, 75 kistérség a fejletlen kistérségek klaszterjába, s a klaszterekbe való besorolás alapján az egyes kistérségek egymáshoz való hasonlósága magasabb volt, mint a többi klaszterbe sorolt kistérségeké.

A 2003. évi adatok alapján végrehajtott klaszterelemzés még egyértelműbb eredményre vezetett, mivel itt már nem szerepelt az adatok között az ipari állóeszközök egy főre jutó értéke, így a két klaszterbe történő besorolás elegendőnek mutatkozott. A fejlett klaszterbe történő besorolásnál már csak az egy főre jutó villamosenergia-fogyasztás mutató értéke viselkedett a többi mutatóval ellentétesen, így a besorolás alapján a fejlett klaszterbe azok a kistérségek kerültek, melyeknél a mutatók értéke – a villamosenergia-fogyasztás mutató kivételével – kedvezőek voltak. A fejletlen klaszterbe való besorolás

természetesen a mutatók kedvezőtlen értéke alapján történt. Rendkívül biztató, hogy 92 kistérség került a kedvező értékeket felmutató fejlett klaszterba, s mindössze 75 a fejletlen kistérségek klaszterába. Ez azt jelenti, hogy 2003-ban csaknem másfélszer annyi kistérség mutatott az átlagnál kedvezőbb jövedelemtermelő és finanszírozó képességet, mint 1996-ban. Közben természetesen a kistérségek száma is módosult 30-cal, de a növekedés teljes egészében a fejlett kistérségek klaszterében jelentkezett. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy csak az újonnan létrehozott kistérségek kerültek a fejlett klaszterba, de gyakorlatilag a kistérségek számának növekedése változatlanul hagyta a fejletlen kistérségek klaszterének számosságát (75 db). A vizsgálat folytatása természetesen indokolt lehet abban az irányban, hogy az egyes kistérségek helyzete hogyan módosult, de e tanulmány kereteit az ilyen jellegű részletes vizsgálat szétfeszítené. A területfejlesztési gyakorlat értékelése vonatkozásában a vizsgálat eredménye kihívásnak tekinthető, hiszen a lemaradó, fejletlen kistérségek esetében szükséges a lemaradás okainak és a kibontakozás lehetőségeinek feltárása.

A vizsgált mutatószámok közötti kapcsolat jellegének elemzése

Az egyes mutatószámok közötti kapcsolat szorosságának értékelése érdekében meghatároztam a mutatók közötti korrelációs együttható értékeit.

5. táblázat

Az 1996. évi kistérségi mutatószámok közötti korreláció

Mutató	Szja-adóalap	Villamosenergia-fogyasztás	Az ipari állóeszközök értéke	Vezetékes-telefon-ellátottság	Lakás-ellátottság	Személygépkocsi-ellátottság
Szja-adóalap	1,000	-0,208	0,437	0,593	-0,136	0,642
Villamosenergia-fogyasztás	-0,208	1,000	0,307	-0,168	-0,196	-0,093
Az ipari állóeszközök értéke	0,437	0,307	1,000	0,230	-0,063	0,202
Vezetékes-telefon-ellátottság	0,593	-0,168	0,230	1,000	0,061	0,646
Lakásellátottság	-0,136	-0,196	-0,063	0,061	1,000	0,011
Személygépkocsi-ellátottság	0,642	-0,093	0,202	0,646	0,011	1,000

1996-ban a kistérségek jövedelemtermelő és finanszírozó képességét szintetizáltan mutató személyijövedelemadó-alap egy állandó lakosra jutó összege, valamint az ipariállóeszköz-, a vezetékes-telefon- és a személygépkocsi-ellátottság közötti kapcsolat feltételezhető. Ezen felül a személygépkocsi- és a telefon-ellátottság közötti szorosabb kapcsolat is valószínű. A többi korrelációs együttható nem támasztja alá a mutatószámok közötti szorosabb kapcsolat feltételezését, bár 0,01 szignifikanciaszinten mindegyik korrelációs együttható szignifikáns.

A személyijövedelemadó-alap egy állandó lakosra jutó összege, valamint az ipari állóeszköz-, telefon- és személygépkocsi-ellátottság mutatók értékei közötti összefüggést a 3., 4. és 5. ábra szemlélteti.

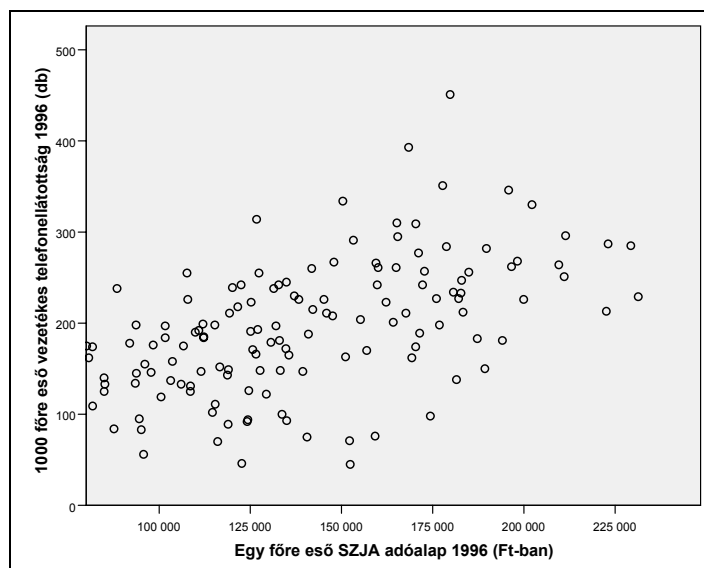
3. ábra

Az 1996. évi személyijövedelemadó-alap és az ipariállóeszköz-ellátottság közötti összefüggés

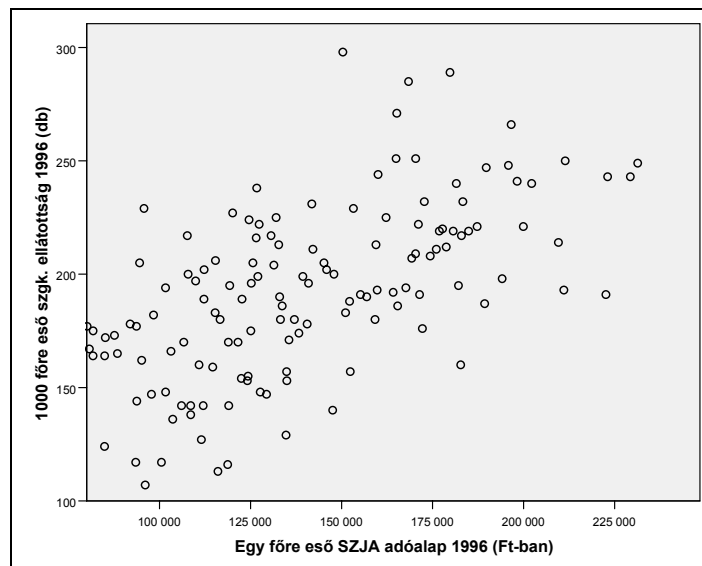
4. ábra

Az 1996. évi személyijövedelemadó-alap és a telefon-ellátottság közötti összefüggés

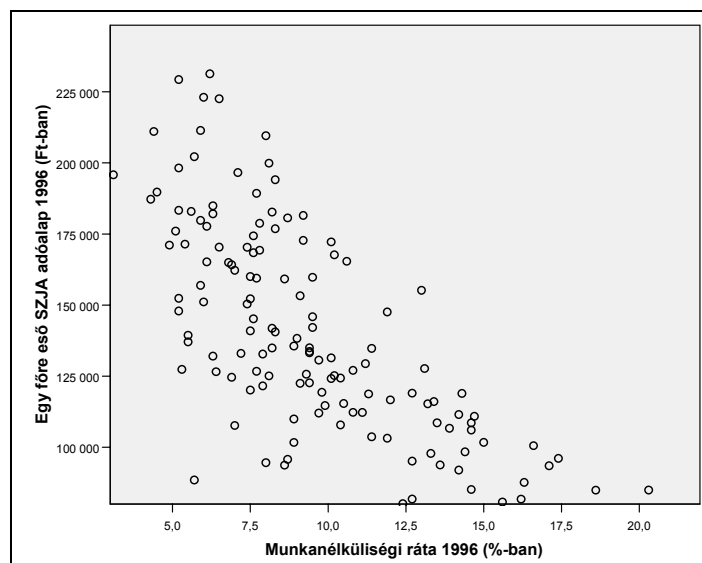
5. ábra

Az 1996. évi személyijövedelemadó-alap és a személygépkocsi-ellátottság közötti összefüggés

6. ábra

Az 1996. évi munkanélküliségi arány és a személyijövedelemadó-alap közötti összefüggés

Külön megvizsgáltam a munkanélküliségi arány és a személyijövedelemadó-alap közötti logikailag feltételezhető kapcsolat szorosságát. A korrelációs együttható értéke $-0,705$ volt, ami a várakozásoknak megfelelő szoros, negatív kapcsolatra utalt. A kapcsolat jellegét a 6. ábra szemlélteti.

6. táblázat

A 2003. évi kistérségi mutatószámok közötti korreláció

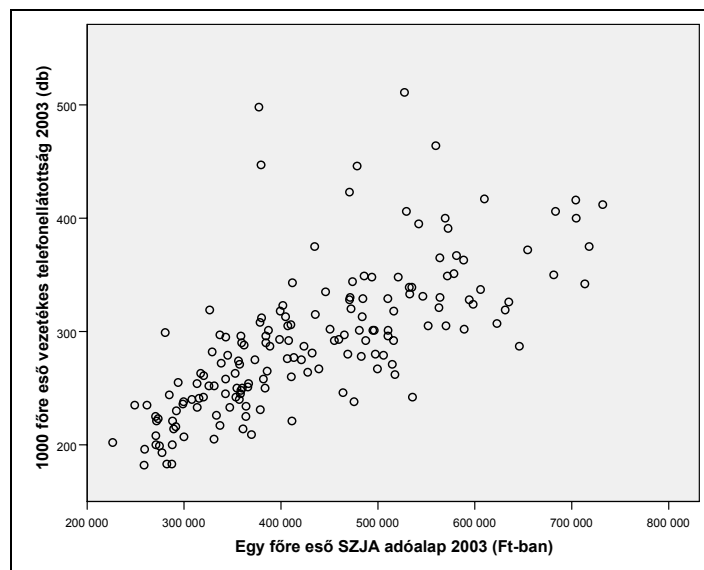
Mutató	Munkanélküliségi arány	Szja-adóalap	Villamosenergia-fogyasztás	Telefon-ellátottság	Lakás-ellátottság	Személygépkocsi-ellátottság
Munkanélküliségi arány	1,000	-0,759	-0,054	-0,635	-0,013	-0,756
Szja-adóalap	-0,759	1,000	-0,153	0,793	-0,101	0,768
Villamosenergia-fogyasztás	-0,054	-0,153	1,000	-0,277	-0,345	0,011
Telefon-ellátottság	-0,635	0,793	-0,277	1,000	0,200	0,774
Lakásellátottság	-0,013	-0,101	-0,345	0,200	1,000	0,011
Személygépkocsi-ellátottság	-0,756	0,768	0,011	0,774	0,011	1,000

A 2003. évi adatok alapján megállapítható, hogy az egyes mutatószámok közötti korrelációs kapcsolat szorossága növekedett. A személyijövedelemadó-alap, valamint a személygépkocsi- és telefon-ellátottság között szoros pozitív jellegű kapcsolat feltételezhető. A telefon-ellátottság és a személygépkocsi-ellátottság közötti kapcsolat szorosságára utal a korrelációs együttható magas értéke is. A munkanélküliségi arány és a személyijövedelemadó-alap közötti szoros negatív jellegű összefüggés is fennmaradt. A munkanélküliségi arány, valamint a személygépkocsi- és vezetékestelefon-ellátottság közötti szoros negatív összefüggés szintén látható, de a munkanélküliségi arány és a lakásellátottság, valamint villamosenergia-fogyasztás közötti kapcsolat nem vélelmezhető az adatok alapján.

A személyijövedelemadó-alap, valamint a személygépkocsi- és a vezetékestelefon-ellátottsági mutató közötti kapcsolatot a 7. és 8. ábra mutatja be. A személyijövedelemadó-alap és a lakásellátottság közötti kapcsolat hiányát a 9. ábra szemlélteti.

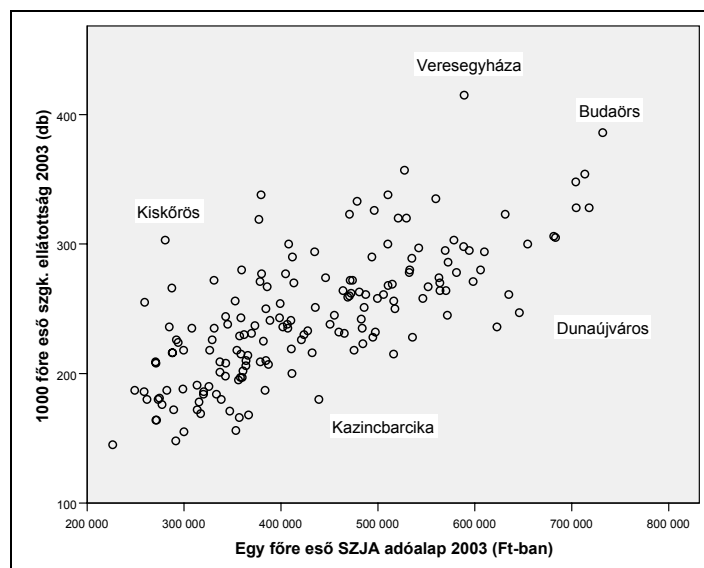
7. ábra

A 2003. évi személyijövedelemadó-alap és a telefon-ellátottság közötti összefüggés

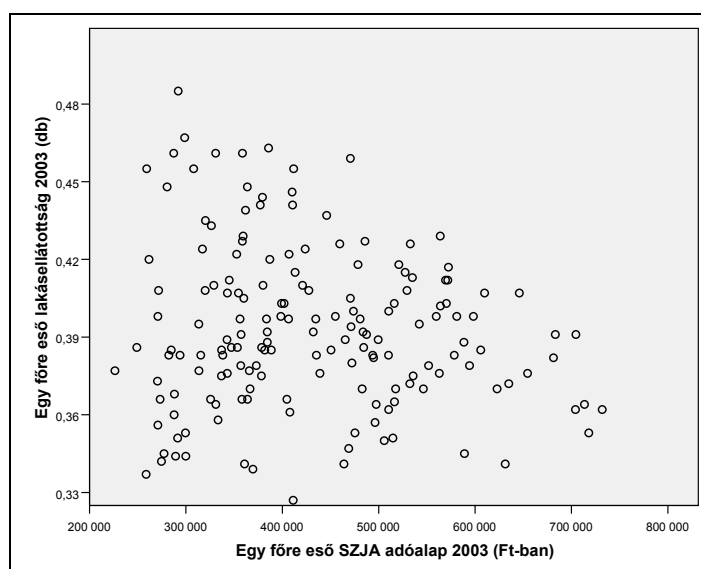
8. ábra

A 2003. évi személyijövedelemadó-alap és a személygépkocsi-ellátottság közötti összefüggés

9. ábra

A 2003. évi személyijövedelemadó-alap és a lakásellátottság közötti összefüggés

Összefoglaló megjegyzések

Az 1996. és 2003. évi kistérségi adatok alapján végzett keresztmetszeti elemzés eredményei rámutattak arra, hogy a rendelkezésre álló szűkös statisztikai adatháttér alapján is megalapozott következtetések vonhatók le a kistérségek helyzetének alakulására, a regionális fejlettségi különbségek számszerűsíthetők. Az elmúlt évtized gazdasági fejlődésének eredményeképpen beindult térségi folyamatok alapján a 2003. évi állapotok egyértelműen kedvezőbb helyzet képét vetítik elénk. A térségi folyamatok markánsabban, statisztikai módszerekkel is alátámasztott vizsgálatok alapján ítéltethők meg. A kistérségek jövedelemtermelő képessége javult, a finanszírozóképességük fejlődött. Az alkalmazott gazdaságpolitika felelőssége, hogy a megerősödő kapacitásokhoz illeszkedik-e majd a jövő elvonási és támogatási feltételrendszere, s az élen járó kistérségek kapnak-e további ösztönzést kedvező helyzetük stabilizálására, a lemaradók pedig esélyt hátrányaik felszámolására.

IRODALOM

- Biró Péter – Molnár László:* A kistérségi szintű relatív fejlettség meghatározása. *Területi Statisztika*, 2004/6, p. 564–585.
- Faluvégi Albert:* Kistérségeink helyzete az EU küszöbén. *Területi statisztika*, 2004/5, p. 434–458.

Hahn Csaba: A térségi fejlődést befolyásoló tényezők. *Területi Statisztika*, 2004/6, p. 544–563.

Kovács Flórián László: A kistérségek szerepe a területfejlesztésben. *Területi Statisztika*, 2004/5.

Erdei Ferenc: Város és vidéke. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972

Kulcsszavak: regionális fejlődés, klaszteranalízis, magyarországi kistérségek, jövedelemeloszlás, infrastruktúra.

Resume

On the basis of the data of 167 Hungarian subregions (Budapest is not taken into consideration), the study investigates the factors which influence the income-generating capacity of subregions. The indices representing income-generating and development levels showed remarkable improvement in the period between 1996 and 2003. However, differences between the subregions examined increased, while a trend of spatial equalisation can be observed in case of indicators expressing the general level of infrastructural development. By the aid of cluster analysis, the author classifies subregions into clusters of developed and underdeveloped units. The cluster containing developed subregions widened between 1996 and 2003, which forecasts an enhancement of the improving income position of subregions.